

Шерзоджон Умаралиев,
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
“Исломшунослик ва ислом цивилизациясини
ўрганиш ISESCO” кафедраси ўқитувчиси

СИРОЖИДДИН ЎШИЙНИНГ НАСАФЛИК УСТОЗЛАРИ

Ўрта асрларда Фарғона водийсидан ислом илмларининг барча соҳаларида кўплаб олимлар етишиб чиккан бўлиб, уларнинг машҳурларидан бири фақиҳ, муҳаддис ва мутакаллим дея эътироф этилган олим Сирожуддин Ўший Фарғонийдир. Ўшийнинг тўлиқ исми Абу Муҳаммад¹ ёки Абулҳасан² Али ибн Усмон бўлиб, лақаби Сирожуддин³дир. Манбаларда Ўший⁴ нисбаси билан бирга Фарғоний⁵,

¹ Хожи Халифа. Кашф аз-зунун. Байрут: Дор ихё ат-турос ал-арабий, 2-жилд. - Б.1200.

² Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî, Dav“ü“l-me“âlî fi şerhi Bed“î“l-emâlî, s. 2, (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 1791); Ahmed b. Ömer Abakandî, Şerhu Bed“î“l-emâlî, vr. 2a, (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 1791)

³ Муҳаммад ибн Аҳмад Заҳабий. Ал-Муштабиҳ фи асмо ар-рижол. Лайден: 1881. -Б.17.; Абдулқодир ибн Муҳаммад Кураший. Ал-Жавоҳир ал-музийя фи табақот ал-ҳанафийя. Ар-Риёд: 1993. -Б.583.; Зайнуддин Қосим ибн Қутлуббўғо. Тож ат-тарожим фи табақот л-ҳанафийя. Дамашк: 1992. -Б.212.; Хожи Халифа. Кашф аз-зунун. Байрут: Дор ихё ат-турос ал-арабий, 2-жилд. -Б.1224.; Исмоил Пошо Бағдодий. Изоҳ ал-макнун фи зайли ʼала Кашф аз-зунун. -Байрут: Дор ихё ат-турос ал-арабий, 2-жилд. -Б.483.

⁴ Заҳабий. Ал-Муштабиҳ. -Б.17; Абдулқодир ибн Муҳаммад Кураший. Ал-Жавоҳир ал-музийя фи табақот ал-ҳанафийя. Ар-Риёд: 1993. -Б.583; Хожи Халифа. Кашф аз-зунун. Байрут: Дор ихё ат-турос ал-арабий, 2-жилд. -Б.1350.

⁵ Хожи Халифа. Кашф аз-зунун. Байрут: Дор ихё ат-турос ал-арабий, 2-жилд. -Б.1200; Али ибн Султон Муҳаммад Қорий Маккий. Асмар ал-жанийя фи асмо ал-ҳанафийя. Khuda Bakhsh Oriental Library. -Б.243; Исмоил Пошо ал-Бағдодий. Ҳадийя ал-орифин. -Истанбул: 1951, 1-жилд. -Б.700; Юсуф Алён Сарқис. Муъжам ал-матбуот ал-арабийя ва ал-муърабба. -Қоҳира: 1932, 1-жилд. -Б.499.

Таймий⁶, Шаҳидий⁷, Ҳанафий⁸ ва Мотуридий⁹ нисбалари тилга олинган.

Али ибн Усмон Ўшийнинг туғилган санаси билан боғлиқ маълумотлар учрамайди. Хожи Халифа “Кашф аз-зунун”да унинг милодий 1096–1106-йиллар оралиғида туғилганини тахмин қилган¹⁰. Фақиҳнинг вафот этган санаси сифатида 575/1179 йил¹¹ кўрсатилади¹². Аммо Хожи Халифа 575 ҳижрий санани кўрсатади. Бунга сабаб сифатида Фарғонада тарқалган ўлат касали айнан ҳижрий 575 йилга тўғри келишини таъкидлайди¹³.

Олим фикҳ илмида “Фатово ас-Сирожий-йа”, “Шарҳ Мухталиф ар-ривоя” (Нажмуддин Насафийнинг “Мухталиф ар-ривоя”сига шарҳ), “Жавоҳир ал-аҳком фил-фикҳ” каби асарларни ёзиб қолдирган¹⁴. Бизнинг диёри-мизда алломанинг калом илмига бағишланган “Бадъ ал-амолий” асари машҳур. Мана бир неча асрлардан буён Мовароуннаҳр диёри ва ҳатто ҳозирги кунимизда ҳам Ўзбекистон ҳудудида жойлашган мадрасаларда талабаларга ушбу асардан таълим бериб келинмоқда. Сирожуддин Ўший ҳадис илмида ҳам бир қанча

⁶ Хожи Халифа. Кашф аз-зунун. Байрут: Дор ихё ат-турос ал-арабий, 2-жилд. -Б.1224; Исмоил Пошо Бағдодий. Ҳадийя ал-орифин. -Истанбул: 1951, 1-жилд. -Б.700; Хайридин Зириклий. Ал-Аълум: Қомусу тарожим ли ашҳар ар-рижол ва ан-нисо мин ал-аъробий ва ал-муъраббин ва ал-муштарикин. -Байрут: 2002, 4-жилд. -Б.310.

⁷ Муҳаммад ибн Аҳмад Заҳабий. Ал-Муштабиҳ фи асмо ар-рижол. -Б.17.

⁸ Хожи Халифа. Кашф аз-зунун. Байрут: Дор ихё ат-турос ал-арабий, 2-жилд. -Б.1350; Исмоил Пошо Бағдодий. Ҳадийя ал-орифин. -Истанбул: 1951, 1-жилд. -Б.700; Абу Абдуллоҳ Муҳаммад Ҳабаший. Жомеъ аш-шуруҳ ва ал-ҳавоший. -Абу Даби: 2004, 1-жилд. -Б.439; Хайридин Зириклий. Ал-Аълум. 4-жилд. -Б.310.

⁹ Юсуф Алён Сарқис. Муъжам ал-матбуот ал-арабийя ва ал-муърабба. -Қоҳира: 1932, 1-жилд. -Б.499; Абу Абдуллоҳ Муҳаммад Ҳабаший. Жомеъ аш-шуруҳ ва ал-ҳавоший. -Абу Даби: 2004, 1-жилд. -Б.439.

¹⁰ Хожи Халифа. Кашф аз-зунун. Байрут: Дор ихё ат-турос ал-арабий, 2-жилд. -Б.1224.

¹¹ Хожи Халифа. Кашф аз-зунун. Байрут: Дор ихё ат-турос ал-арабий, 2-жилд. -Б.1350; Исмоил Пошо Бағдодий. Ҳадийя ал-орифин. -Истанбул: 1951, 1-жилд. -Б.700.

¹² Zharkynbai Sebetov, el-Fetâva“s-Sirâciyye Adh Eseri Çerçevesinde Ali b. Osmân el-Üşî“nin Fıkıh İlmindeki Yeri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 5-6.

¹³ Хожи Халифа. Кашф аз-зунун. -Байрут, 1990. 2-жилд. -Б.1224.

¹⁴ Ал-Мавсуъа ал-фикҳийя. -Қувайт: Вақф ишлари вазирлиги, 1990, 20-жилд. -Б.367.

асарлар муаллифи ҳисобланади. Унинг ҳадис илмидаги асосий асари “Ғулар ал-ахбор ва дулар ал-ашғор” бўлиб, муаллиф бу ҳақида “Нисоб ал-ахбор” номли бошқа бир ҳадис тўпламида айтади: ““Ғулар ал-ахбор”даги мавзуларнинг кенгайиб кетгани боис уни мухтасар қилган ҳолда “Нисоб ал-ахбор”ни ёздим”¹⁵.

Библиографик асарларда Сирожуддин Ўшийнинг устозлари борасида маълумотлар жуда кам учрайди. Аммо олим ўзининг “Нисоб ал-ахбор” асарида ҳадис илмидан ўзи таълим олган ўн беш нафар устозлари исмларини бирма-бир зикр қилган¹⁶. Ушбу асарда Ўший устозларидан қайси асарларни ўрганганини ҳам келтиради. “Нисоб ал-ахбор”да Ўший ўзи фойдаланган асарларга араб ҳарфлари асосида белгилар қўйиб чиққанини асарнинг муқаддимасида ёзиб қолдирган. Унга кўра, “ع” ҳарфи Муҳаммад Марвазийнинг “ал-Иқноъ” асарига, “ت” ҳарфи “ат-Танбих” асарига, “ج” ҳарфи Имом Термизийнинг “ал-Жомеъ” асарига, “ر” ҳарфи Зандавистийнинг “Равза ал-уламо” асарига, “س” ва “ص” ҳарфлари Имом Бухорийнинг “Саҳиҳ”ига, “ط” ҳарфи Қози Тусийнинг “Табақот Қози Тусий”сига, “ن” ҳарфи “Уюн ал-масоил”ига, “ي” ҳарфи Абу Абдуллоҳнинг “Ғариб” асарига, “ف” ҳарфи “Фирдавс ал-ахбор”, “ل” ҳарфи “ал-Луълуйёт”га, “م” ҳарфи Ўшийнинг ўзи таълиф этган “Муснаду Анас” асарига, “و” “ал-Воситийнинг “Матну ал-Воситий” асарига, “ك” ҳарфи “Канз ал-ахбор” асарига, “ي” ҳарфи эса Аҳмад ибн Абдуллоҳ Хаффоф Сарахсийнинг “Китоб ал-Йавоқит” асарига ишора қилади.

Олим “Нисоб ал-ахбор” асарида устозлари қаторида Насаф диёридан етишиб чиққан фақиҳлардан Абу Собит Ҳасан ибн Али Паздавий (в.557/1161) ва Абул Қосим Маҳмуд ибн Али Насафийларни (в.555/1160) санаб ўтади¹⁷. Ўший юқорида санаб ўтилган асарлардан Абу Абдуллоҳ Тоҳир Марвазийнинг (в.410/1019) “Уюн ал-мажалис” ва Абу Мутъи Макхул Насафийнинг (в.218/833) “ал-Луълуйёт” асарларини Абу Собит Паздавийдан, Абул

Лайс Самарқандийнинг (в.373/983) “Танбех ал-ғофилин”, Шируйа ибн Шаҳрадор Дайламийнинг (в.509/1115) “Фирдавс ал-ахбор би маъсур ал-хитоб” ва Муҳаммад ибн Бишровайх Балхийнинг “Канз ал-ахбор” асарларини эса Абул Қосим Маҳмуд ибн Али Насафийдан ўрганади¹⁸.

“Нисоб ал-ахбор”да Сирожуддин Ўший тартиб асосида Абул Қосим Насафийдан аввал Абу Собит Паздавийни санаб ўтади¹⁹. Эҳтимол, мазкур тартиб Паздавийдан кўпроқ таълим олганига ёки Паздавий унинг дастлабки устозларидан бири эканига ишора бўлиши мумкин. Бироқ юқоридаги маълумот бизга Ўшийнинг Абул Қосим Насафийдан урта нодир манбани ривоят қилганини кўрсатмоқда. Демак, Абу Собит Паздавий аллома Ўшийга Абул Қосим Насафийдан илгарироқ дарс берган дейиш ўринли.

Аллома Ўшийнинг Насаф диёридан етишиб чиққан устозлари борасида тўхталадиган бўлсак, олим ўзининг икки насафлик устозларидан қаерда ва қанча муддат таълим олгани маълум эмас. Бунинг учун икки насафлик алломаларнинг ҳаёти ва ижодини ёритиш зарур.

Абу Собит Паздавийнинг шахсияти борасида маноқиб асарларида қарама-қаршиликлар мавжуд²⁰. Мансур ибн Ғулом Наҳлавий “Табақот руват ал-ҳадис би Хуросон фи ал-қорн ал-хомис” асарида ушбу қарама-қаршиликни бартараф этган ҳолда, Самъоний “ал-Ансоб”да келтирган²¹ Абу Обид Паздавийнинг исмини аслида Абу Собит Ҳасан ибн Али ибн Муҳаммад Насафий Паздавий эканини зикр қилади ва бунга бир нечта далилларни бериб ўтади²². Абдулқодир Қураший келтирган маълумотга кўра, Абу Собит Паздавий Самарқандда туғилган. Отасининг вафотидан сўнг амакиси

¹⁸ Ўша манба. -Б.2а, 3б, 4а; Toprak, Hadiste Derlemecilik, s. 148.

¹⁹ Сирожуддин Ўший. Нисоб ал-ахбор. -Қўлёзма. Истанбул: Сулаймония кутубхонаси, №1504. -Б.3а

²⁰ Мансур ибн Ғулом ибн Абдусаттор Наҳлавий. Табақот руват ал-ҳадис би Хуросон фи ал-қорн ал-хомис. Макка: Жомеъа Умм ал-қуро, 2004, 1-жилд. -Б.435.

²¹ Абдулқарим Самъоний. Ал-Ансоб. 2-жилд. -Б. 123.

²² Мансур ибн Ғулом ибн Абдусаттор Наҳлавий. Табақот руват ал-ҳадис би Хуросон фи ал-қорн ал-хомис. Макка: Жомеъа Умм ал-қуро, 2004, 1-жилд. -Б.435.

¹⁵ Сирожуддин Ўший. Нисоб ал-ахбор. -Қўлёзма. Истанбул: Сулаймония кутубхонаси, №1504. -Б.2а.

¹⁶ Ўша манба, -Б.2а, 2б.

¹⁷ Сирожуддин Ўший. Нисоб ал-ахбор. -Қўлёзма. Истанбул: Сулаймония кутубхонаси, №1504. -Б.3а

Қози Абул Юср уни Бухорога ўзи билан бирга олиб кетади ва уни ўз тарбиясига олади. Шу сабабли Паздавий Бухоро шайхлари кўлида етук олим бўлиб етишади ва бир муддат Марвда ҳам истикомат қилади. Амакисининг ўғли Қози Абул Маъолий Аҳмад ибн Абул Юсрнинг вафотидан сўнг Бухоро қозиси этиб сайланади ва бир қанча муддат ўтиб, Насаф яқинидаги Пазда кишлоғига кўчиб ўтади ҳамда вафотига қадар (в.557/1161) шу ерда истикомат қилади²³. Абу Собит Паздавийдан аллома Ўшйй Абу Абдуллоҳ Тоҳир Марвазийнинг (в.410/1019) “Уюн ал-мажолис” ва Абу Мутиъ Макҳул Насафийнинг (в.218/833) “ал-Лўлуиёт” асарларини таълим олган²⁴. Абу Собит Паздавийнинг турли шаҳарларда истикомат қилгани сабабли, Сирожуддин Ўшййнинг мазкур устозидан қадарда таҳсил олганини тахмин қилиш мушкул. Бироқ Паздавийнинг Самарқандда яшаган даврида илм таҳсили билан машғул бўлгани, Марвдаги фаолиятига доир маълумотларнинг учрамаслиги ва унинг Пазда кишлоғига умрининг охирларида кўчиб ўтганини инобатга олган ҳолда, Ўшйй устози Паздавийдан Бухорода таълим олганини хулоса қилиш мумкин.

Аллома Ўшййнинг насафлик устозларидан яна бири Абул Қосим Маҳмуд ибн Али Насафий ҳузурида Абул Лайс Самарқандийнинг (в.373/983) “Танбеҳ ал-ғофилин”, Шируйя ибн Шаҳрадор Дайлабийнинг (в.509/1115) “Фирдавс ал-ахбор би маъсур ал-хитоб” ва Муҳаммад ибн Бишровайх Балхийнинг “Қанз ал-ахбор” асарларини ўрганади²⁵. Самъоний “ал-Ансоб”да хабар беришича, Абул Қосим Насафий Самарқандда яшаган йирик муҳаддислардан бири бўлиб, ўз даврида Самарқанд аҳли ҳадис илмида унга мурожаат қилганлар²⁶. Мансур Наҳлавийнинг келтиришича, Абул Қосим Насафий узоқ муддат Самарқандда яшаб, шу ерда 555 ҳижрий сана шаъбон ойида вафот

этган²⁷. Мазкур маълумотга асосланган ҳолда Ўшйй устози Абул Қосим Насафий билан Самарқандда учрашгани тўғрисида хулоса қилиш ўринли.

Шунингдек, Ўшйй насафлик олимлар илмий меросига Нажмуддин Умар Насафийнинг “Мухталиф ар-ривоя” асарига шарҳ ёзиш орқали мурожаат қилган²⁸. Қувайт Вақф ишлари вазирлиги томонидан нашр этилган “ал-Мавсуъа ал-фикҳийа” тўпламининг 20-жилдида Сирожуддин Ўшййга тегишли асарлар рўйхатида Нажмуддин Насафийнинг “ал-Манзума фи ал-хилоф” номли асарига ёзилган “Шарҳу Манзумати Умар Насафий фи ал-хилоф” асарини учратиш мумкин²⁹.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Сирожуддин Ўшйй ҳадис илми таълими учун Ўш шаҳридан бошқа Насаф ҳамда Пазда шаҳарларига сафар қилган. Жумладан, Ўшйй ҳадис илмига оид машҳур бешта тўпламни насафлик алломалар ҳузурида ёддан таълим олгани олимнинг муҳаддис сифатида шаклланишига катта таъсир кўрсатган. Қолаверса, “Нисоб ал-ахбор”да зикр этилган беш ҳадис тўпламининг муаллиф устозлари силсиласини санаб ўтиши Абу Собит Паздавий ҳамда Абул Қосим Насафийларнинг ҳадис илмида кимлардан таълим олгани тўғрисидаги маълумотларни тақдим этади. Аллома Ўшйй “Нисоб ал-ахбор”да насафлик икки алломани ўз даврининг етук олимлари бўлган Носируддин ва Алоуддин Самарқандийлар ҳамда Заҳируддин Марғинонийлардан сўнг санаб ўтгани уларнинг ўз даврида Мовароуннаҳрда эътиборга эга олимлар бўлганларининг исботи дейиш мумкин³⁰. Яна шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Ўшйй фикҳ илмида Нажмуддин Насафийнинг “Мухталиф ар-ривоя” ва “ал-Манзума фи ал-хилоф” асарларига шарҳ битиши унинг насафлик алломалар илмий меросига кўп бора мурожаат қилганини кўрсатади.

²³ Абдулқодир Қураший. Ал-Жавоҳир ал-музийя. 2-жилд. –Б. 468.

²⁴ Сирожуддин Ўшйй. Нисоб ал-ахбор. –Қўлёзма. Истанбул: Сулаймония кутубхонаси, №1504. –В.3а, 4а; Toprak, Hadiste Derlemecilik, s. 149.

²⁵ Ўша манба. –Б.2а, 3б, 4а; Toprak, Hadiste Derlemecilik, s. 148.

²⁶ Абдулкарим Самъоний. Ал-Ансоб. 2-жилд. –Б. 123.

²⁷ Мансур ибн Ғулом ибн Абдусаттор Наҳлавий. Табақот руват ал-ҳадис би Хуросон фи ал-қорн ал-хомис. Макка: Жомеъа Умм ал-қуро, 2004, 1-жилд. –Б.435

²⁸ Ал-Мавсуъа ал-фикҳийа. –Қувайт: Вақф ишлари вазирлиги, 1990, 20-жилд. –Б.367.

²⁹ Ўша манба, –Б.367.

³⁰ Сирожуддин Ўшйй. Нисоб ал-ахбор. –Қўлёзма. Истанбул: Сулаймония кутубхонаси, №1504. –В.3а